

Humanisme en Verlichting

en de

Postume Essays

van

David Hume

Ton Vink

DAMON

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
Renaissance, humanisme, verlichting	13
Renaissance en humanisme	15
Verlichting	20
David Hume	35
Hume en Kant	37
Het postume werk	45
Korte levensloop	49
James Boswell	59
<i>Laatste gesprek met de heer David Hume</i>	
Adam Smith, <i>Brief aan de heer William Strahan</i>	69
David Hume, <i>Mijn Leven</i>	79
David Hume, <i>Over Zelfdoding</i>	93
David Hume, <i>Over de Onsterfelijkheid van de Ziel</i>	109
Nawoord	123
Over de literatuur	125

Inleiding

De verlichting, zowel de historische periode als het tegenwoordige verlichtingsdenken, mag zich in een grote belangstelling verheugen. Die belangstelling is momenteel overigens zeker niet altijd positief. Vooral in de afgelopen jaren, jaren gekenmerkt door ‘de terugkeer van de religie in de samenleving’, klinken er steeds meer stemmen die blijk geven van een zekere afkeer van die verlichting.

Dat is niet onbegrijpelijk, want religie en licht waren en zijn niet noodzakelijk bondgenoten en dikwijls waren en zijn zij gezworen vijanden. Wanneer de religie – aangenomen al dat zij ooit ‘weg’ is geweest – ‘terugkeert’ in de samenleving, dan gaat dat daarom makkelijk samen met een zekere verduistering. Het verwijt van ‘verlichtingsfundamentalisme’ dat tegenwoordig aan de verdedigers van het verlichtingsdenken gemaakt wordt, kan dan ook eenvoudig en minder vleidend beantwoord worden met het verwijt van ‘verduisteringsfundamentalisme’ dat aan de ‘teruggekeerde religie’ gemaakt kan worden. Overigens twijfel ik zelf aan de zin van dit soort verwijten.

Het licht waarvan in deze context sprake is, is het licht van de zich ontwikkelende menselijke rede, een verlichting die dus het gevolg is van uitbreiding van de menselijke kennis en de verdere kritische ontwikkeling daarvan.

Dat religie en verlichting niet noodzakelijk bondgenoten zijn, maakt hen overigens ook weer niet tot noodzakelijke

vijanden. Het is duidelijk dat aan de historische ontwikkeling tot aan de periode van de verlichting zeker ook vanuit de religie – en in dit verband met name de christelijke – belangrijke bijdragen zijn geleverd. Al waren onze middeleeuwen in retrospectief in een aantal opzichten inderdaad ‘duister’, het getuigt van historische blindheid om niet tevens de bijdragen te erkennen, geleverd in deze periode, aan de weg naar de verlichting. Op die weg was wél weer sprake van een duidelijke versnelling tijdens de periode van humanisme en renaissance (overigens opnieuw zeker niet zonder bijdragen vanuit het christendom). Humanisme en renaissance zouden uiteindelijk uitmonden in de verlichting.⁴

Humanisme en verlichtingsdenken hebben zich gehandhaafd en gemoderniseerd tot op de dag van vandaag en zijn onverminderd van belang gebleven. Wel krijgt die verlichting heden ten dage menig verwijt voor de voeten geworpen. Het resultaat ervan zou immers zijn: een doorgeschoten individualisering, een eveneens doorgeschoten vrijheid, én een doorgeschoten gelijkheid. De verlichting is a.h.w. haar perken te buiten gegaan, is buiten haar oevers getreden. Er wordt gevraagd en geroepen om een ommekeer, een halt, een stop, een wending.

Zoals de nieuwe mens in de periode van renaissance, humanisme en verlichting teruggreep, óver die zgn. *duistere* middeleeuwen heen, naar het licht van de klassieke oudheid, zó lijkt men nu, óver het schijnsel van de verlichting heen, terug te willen naar..... ja, terug waarheen eigenlijk?

4 Een handzame verzameling van primaire teksten in vertaling die de periode van de klassieke oudheid (Grieken en Romeinen), middeleeuwen en renaissance omvat, levert: Visser, Ad, de. *Uit de eerste band, dl 1 t/m 5*. Budel: Damon, 2004-2006.

David Hume

Hume en Kant

“Ik erken zonder meer dat het de confrontatie met David Hume was, die mij jaren terug voor het eerst uit mijn dogmatische sluimer wekte en mijn onderzoek op het gebied der speculatieve wijsbegeerte in een totaal nieuwe richting stuurde.” Aldus Immanuel Kant in de Vorrede bij zijn *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik* (1783)³⁴. Ook in zijn *Kritik der reinen Vernunft* (1781; 1787²) ging Kant de discussie met Hume aan. Humes bekende klacht, ook geventileerd in zijn *Mijn Leven*, dat zijn *Treatise of Human Nature* “fell dead-borne from the press” verdient dus wel enige relativering en beperking tot de onmiddellijke receptie van het werk. Je kunt op den duur lezers van mindere garnituur dan Kant treffen en menig filosoof zou voor zijn gevoel eeuwige roem verdiend hebben door Kants wijsgerig denken “in een totaal nieuwe richting” te sturen. En zoals al vermeld, ook Humes postume *Gesprekken* trokken de aandacht van Kant, in de vertaling van J. G. Hamann.

Doorgaans wordt Kant, op grond van zijn *Sapere Aude!* gepresenteerd als degene die de verlichting definieerde

34 Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1913, p. 6/7. “Ich gestehe frei: die Erinnerung des David Hume war eben dasjenige, was mir vor vielen Jahren zuerst den dogmatischen Schlummer unterbrach und meinen Untersuchungen im Felde der spekulativen Philosophie eine ganz andere Richtung gab.”

en van een strijdkreet voorzag, al hebben we gezien dat bijvoorbeeld ook Voltaire, maar ook Hume, hun samenvattende leuzen leverden.

Daar komt nog bij dat Kant eveneens als krachtig verdediger van de *autonomie* van de mens – denk vooral aan zijn ethiek en de daarin centrale categorische imperatief – geacht wordt het verlichtingsdenken én het daarin opgenomen *humanistische perspectief* te vertegenwoordigen. Hoewel daar ongetwijfeld goede redenen voor zijn, zijn er eveneens goede redenen daar, juist door zijn verhouding tot David Hume, een vraagteken bij te plaatsen.

Want hoe staat het met die *autonomie* van de mens bij Kant, juist vergeleken met Hume, en dus met hun beider kijk op de mens, de menselijke ziel, diens wezen? En wat zegt Kant in verband met die autonomie over zelfdoding?

Als de mens als *autonoom* wezen ter sprake komt, dan kun je er eigenlijk wel zeker van zijn dat op Immanuel Kant wordt teruggegrepen. Kants begrip van autonomie heeft echter zijn eigenaardigheden. Het mag dan zo zijn dat Kant door Hume uit zijn dogmatische sluimer is gewekt, het is echter, al klinkt dat wat oneerbiedig, twijfelachtig of hij daarna steeds wakker is gebleven. De mens moet zichzelf (autos) de wet (nomos) voorschrijven. En de wet die de mens zichzelf als *autonoom wezen* volgens Kant zou moeten voorschrijven is de morele wet of categorische imperatief, waarvan de bekendste formuleringen terug te vinden zijn in zijn *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*.³⁵

35 Die categorische imperatief luidt: “handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, das sie ein allgemeines Gesetz werde” en ook “handle so, als ob die Maxime deiner Handlung durch deinen Willen zum allgemeinen Naturgesetze werden sollte.” Kant, I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1906, p. 42, 43. (AA, 421).

David Hume

Over Zelfdoding
(1755; 1777)

“Voor een dronken losbol
die in het gezelschap van zijn drinkebroers
dergelijke walgelijke taal uitslaat,
zou nog enig excuus te bedenken zijn;
maar wanneer iemand
dergelijke opvattingen ventileert
in het gezelschap van nuchtere burgers,
mensen met gezond verstand
en fatsoenlijke omgangsvormen,
dan zou niemand toch,
naar wij menen,
hem een serieuze reactie waardig achten,
maar zou hij
in zwijgende verachting
aangehoord worden.”⁷⁶

76 Aldus een anonieme recensent van *Over Zelfdoding*: “Were a drunken libertine to throw out such nauseous stuff in the presence of his bacchanalian companions, there might be some excuse for him; but were any man to advance such doctrines in the company of sober citizens, men of plain sense and decent manners, no person, we apprehend, would think him entitled to a serious reply, but would hear him with silent contempt.” *The Monthly Review*, vol. 70 (1784), 427-428.

Een van de grote voordelen van de filosofie is hierin gelegen dat zij een probaat tegengif vormt voor bijgeloof en pseudo-religie⁷⁷. Alle andere middelen tegen die verderfelijke kwalen werken niet, of onvoldoende. Gewoon gezond verstand en de dagelijkse routine, die op zichzelf in normale omstandigheden voldoen, schieten hier tekort. Niet alleen de geschiedenisboeken, ook onze dagelijkse ervaring levert voorbeelden van mensen die in zaken en in politiek zeer capabel zijn, maar tegelijkertijd hun hele leven gebukt gaan onder het meest grove bijgeloof. Zelfs opgewektheid en een beminnelijk karakter, normaalgesproken balsem voor elke wond, kunnen niets uitrichten tegen een zo krachtig gif. Het zwakke geslacht is van dit laatste een goed voorbeeld daar het gewoonlijk rijkelijk voorzien is van deze gaven der natuur, maar desondanks vele genoegens vergald ziet door deze hardnekkige indringer.

Wanneer deugdelijke filosofie zich echter eenmaal een plaats in de geest heeft weten te verwerven, is het met het bijgeloof meteen gedaan. We kunnen zelfs zeggen dat haar overwinning over deze vijand vollediger is dan over de meeste andere ondeugden en onvolmaaktheden waar

77 Hume spreekt ook in zijn andere werken, zoals de *Gesprekken*, graag van 'superstition and false religion', om ruimte voor zijn kritiek te krijgen. Wat 'true religion' zou zijn, blijft in zeer sceptische nevelen gehuld.

de menselijke natuur mee belast is. Hartstocht of woede, eerezucht of hebzucht zijn geworteld in onze aard en ons gevoelsleven, en zelfs de meest heldere redenering heeft daarop slechts een beperkte invloed. Maar omdat bijgeloof gegrond is op foutieve opvattingen zal het meteen verdwijnen wanneer door deugdelijk filosoferen juistere opvattingen met een grotere overtuigingskracht, ingang hebben gevonden. De strijd tussen middel en kwaal is hier eerder van gelijke aard, zodat niets de effectiviteit van het middel in de weg kan staan, tenzij het zelf ondeugdelijk en bedrieglijk is.

Het is niet nodig de verdiensten van de filosofie breed uit te meten door de schadelijke gevolgen te schilderen van de ondeugd waarvan zij de menselijke geest weet te genezen. De bijgelovige, aldus Cicero^a, is in alle opzichten en omstandigheden beklagenswaardig. Zelfs de slaap die tijdelijk alle zorgen van ongelukkige stervelingen verlicht, levert hem stof voor nieuwe angst, doordat hij zijn dromen onderzoekt en in die nachtelijke visioenen voorspellingen leest van toekomstig onheil. En hoewel alleen de dood een definitief einde aan zijn ellende kan maken, blijkt hij daartoe zijn toevlucht niet te durven nemen. Met als gevolg dat hij een beklagenswaardig bestaan rekt, op grond van een loze angst zijn schepper te beledigen door gebruik te maken van een vermogen waarvan dat welwillende wezen hem zelf heeft voorzien. De geschenken van God en de Natuur worden ons door deze wrede vijand ontstolen, en hoewel slechts één stap voldoende is om ons te verlossen van pijn en zorgen, houden zijn dreigementen ons opgesloten in een gehaat bestaan dat hijzelf in hoge mate in ellende dompelt.

a *De Divinatione*, lib. ii.